

Van-e az unitáriusoknak evangéliuma, melyet prédikáljanak? *)

(Wright János után.)

I. Kor. IX. 16. „Mert szükség kényszerít engem; jaj pedig nékem, ha az evangéliumot nem prédikálom!“

Az alapigék szavaiban kifejezett érzést tapasztalja minden ember, a ki hiszi, hogy oly erkölcsi befolyásnak s vallásos igazságoknak van birtokában, melyek az emberiség lelki boldogságának forrásául szolgálhatnak. Minél inkább érzi, hogy a saját lelke előtt becses s gyakorlatilag hasznos igazságok másokat is ihletni, vezetni és vigasztalni képesek: annál inkább „kényszeríti a szükség,“ annál inkább érzi az ünnepélyes felelősséget, az erkölcsi kötelességet, hogy hirdesse és terjeszsze azokat. Jaj neki, ha e kötelességet nem teljesíti; ha rest és rossz szolgának bizonyul, ki elrejtí a reá bizott talentumot; ha bármi szin és ürügy alatt elrejtí világosságát az emberek elől s nem prédikálja nekik azt, a miről érzi, hogy az az evangélium.

A mi társulatunk főczélja is ez, t. i. hogy egyesült erővel és buzgósággal prédikáljuk a nép előtt az evangéliumot s terjeszszük azt, a mit *mi* igaz és életteljes vallásnak hiszünk.

Társulatunk oly egyének egyesülete, kiknek a theologia magasabb és fontosabb kérdései felől lényegileg egyező véleményük van. Ez általános megegyezés meglévén, szószerinti hitformák s körülírt tanok nélkül is, mindannyian közreműködhetünk a vallás és erény terjesztésében, s saját hitelveink ismertetésében és hirdetésében.

De minő indító okból teszszük ezt? — Az ember annyira barátja lehet saját theologiai véleményeinek, hogy azokat csupán önmagukért terjesztheti, ép úgy mintha egy tudományostényt vagy bölcsészeti igazságot akarna megállapítani; vagy másfelől, e véleményeket tekintheti csak eszköz-

*) Elmondattott a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ évi gyűlésén 1879-ben. Londonban.

nek, s érezve, hogy azok őbenne a jónak magvát alkotják, ösztönözhet másokat is azoknak elfogadására, hogy ők is ugyanezen előnyben s haszonban részesüljenek. Prédikálhatja theológiáját, mint az egyetlen eredményt, melyet elérni kell; vagy pedig mint a vallás fejlesztésének eszközét. A vallásról csak akként beszélhet, amint az saját kedélyében feltűnik s amint maga hiszen abban. De ha inkább becsüli a hitet, mint a hitvallást, inkább az áhítatos bizalmat és tevékeny szeretetet, melyek a tan folytán támadnak, mint magát a tant: ez esetben a terjesztés főczélja az, hogy embertársait *vallásosakká* lenni segítse; s a theológiát csak annyiban tartja fontosnak, a mennyiben, saját tapasztalata szerint, az a vallás növelésére s fejlesztésére irányul. *Ez* a mi czélunk és álláspontunk is.

Igaz, hogy a sajátságos helyzet, a melyben vagyunk — néhány eretnek egy orthodox közönség közepén — gyakran arra kényszerít, hogy a létező véleménykülönbségekről világosan és nyomatékosan beszéljünk, hogy megmutassuk, miért nem fogadhatjuk el a közönséges hitformákat, — s így a theologiai vitatkozás terére szorítottunk; de ha, bár kényszerítve is, a vallásos érzelemről megfeledkezve, a vetélkedésbe, értelmi vitatkozásba és szóharczba beleszeretnénk: hűtelenek lennénk igaz feladatunkhoz, nemes munkánkhoz. Tagadó eljárásunk csak egy lépés legyen az erősebb és biztosabb állításra; rombolásunk csak előkészület egy szebb alkotásra. E tekintetben bátran hivatkozhatom a társulat kiadványaira, a felolvasásokra és beszédekre, a tagok szellemi működésére a jelenben ép úgy, mint a multban; mert mind azt bizonyítják, hogy a Társulat legfőbb czélja: *prédikálni az evangeliumot*, fejleszteni a vallást, s a theológiát csak mint eszközt használni e nagy czél elérésére.

Van, e, tehát, nekünk Unitáriusoknak evangeliumunk, melyet prédikáljunk? — Az „Unitáriusok“ szót a legtágabb értelemben használom, beleértve mindazokat, kik általában az unitáriusokéval egyező theologiai véleményen vannak, bármely felekezethez tartoznak is; mert mindezeknek a vallás terjesztésében különös missiójuk s kötelességük van, s egész lelki erejükből azon kell lenniök, hogy nézeteiket ismertessék, s ez által a nép között új szellemi életet s buzgó kegyes hitet ébreszsenek.

Hogyan van, tehát, az, hogy e kötelesség felől olykor kételkedés támad? Hogyan van az, hogy annak teljesítésében köztünk néha a kellő buzgóság, komolyság és áldozatkészség hiánya észlelhető, összehasonlítva az orthodox keresztények tevékenységével? — Valószínűleg onnan ered ez, mert nem vagyunk erősen meggyőződve arról, hogy *van* oly evangéliumunk, öröm-ízenetünk, a mely embertársaink segítségére, erősítésére s vigasztalására is eszközül szolgálhat. S mert nem állítjuk azt, hogy hitünk elfogadása egyetlen út az örök kárhozat kikerülésére; mert nem tartjuk azt egyetlen kulcsnak a mennyország kapui felnyitására; mert a más véleményen levőket nem tekintjük bűnösöknek Isten előtt; mert elismerjük, hogy van bizonyos igazság mindenik vallásban: — ezek miatt nagyon könnyen arra a téves gondolatra jutunk, hogy a hitvallásnak nincs semmi fontossága, s hogy embertársainkat a mi hitvallásunk elfogadására birni nincs semmi okunk. De óvakodnunk kell ama tévedéstől, melyet Newman bíbornok a vallásos liberalismusról felhoz, t. i. „hogyan nincs tényleges igazság a vallásban, és hogy az egyik hitforma épen oly jó, mint a másik.“ Mert habár igaz az, hogy a theológiának egyik formája sem teszi a vallásos érzést lehetetlenné, s még igazabb az, hogy ez érzés ápolására az egyik forma kedvezőbb mint a másik — mindezekon felül is nekünk, jelen helyzetünkben és körülményeink között, nagyon sok okunk van arra, hogy vallásos elveinket a világra nézve fontosaknak tartsuk, s ne elégedjünk meg azzal, hogy önmagunk számára saját hitvallásunk van, hanem alkalmazzuk is azt, mint eszközt, a mások javára.

Mert mikép állanak a tények? — Egyikünk sem kételkedik abban, hogy a vallás, lényegileg, egy boldogító áldás az ember számára; mindnyájan meg vagyunk győződve, hogy embertársunk iránt a legnagyobb jóltevést gyakoroljuk, ha segítjük őt a vallásos hitben, reményben és szeretetben. Sőt tudjuk azt is, hogy honfi-társainknak egy nagy része, a népnek egy nagy tömege teljesen vallás nélkül szükölködik s annak befolyását nélkülözi; tudjuk, hogy a gondolkozó, értelmes és gyakorlatilag erkölcsös polgároknak egy nevezetes osztálya van, kik őszintén megvallják, hogy előttük az áhítatnak minden formája valótlannak s a lelki dolgokban helyezett minden hit babonának látszik. A ker. egyházak, a papság, a

lelkészek és missionáriusok komoly törekvései s buzgó fáradozásai daczára is, a kételkedők és tagadók száma, kiket a vallás teljesen érintetlenül hagy, folyton növekedik.

Miért van ez? Miért a dolgoknak ily szánandó állapota? — Nem azért, mintha az emberi természet teljesen megváltozott volna, s mintha többé nem lenne szüksége az isteni szeretetre, melyhez ragaszkodják, vagy az áhitat erejére, mely lelkét az isteni jelenlét tiszta tudatára emelje. Nem azért, mintha a felvilágosultságnak oly fokára jutott volna — vagy valaha juthatna — az ember, a mely a vallást szükségtelenné s lehetetlenné teszi. Nem azért, mintha a tudomány vagy bölcsészet az embert már arra képesítette volna, hogy a valláson túl-nőjön, — mert a míg a szív szeretni, a lélek tiszteletet érezni s a lelkiismeret beszélni tud, az emberek a vallásos érzést s áhitatot le nem vetközhetik, — hanem mert igenis lehetséges, hogy az ember vagy az emberek testülete vagy egy korszak tulnő a vallásnak bizonyos *részleges formáján*, s képtelen lesz elfogadni ama tanokat és gyakorlatokat, melyek az elődöket kielégítették. Sok férfi és nő van, kik teljesen függetlenek lenni, természetüknek minden erejét használni s a tudomány és bölcsészet megállapított tanításaihoz ragaszkodni igyekeznek, és a kikre nézve ennél fogva a hitformák, a ker. vallás szertartásai s külső alakjai lehetetleneknek, szükségteleneknek látszanak. Vagy vallás nélkül kell maradniok, vagy azt oly feltüntetésben látniok, a melyet szívesen és tiszta öntudattal elfogadhatnak. És már ez a pont az, a hol az ilyenek előtt az igaz és tiszta evangeliumot felajánlani s terjeszteni kötelességünk; és én hiszem, hogy mi képesek vagyunk ugy terjeszteni elé ez evangeliumot, hogy azt örömmel és ragaszkodással fogadják el s őrizik meg mindazok, kik a vallás ilyetén felfogásának hiányában, teljesen nélkülözik ama szellemi világosságot, mely földi útjokra fénysugarakat vethetne. — Hogy ezt megmutathassam, szólni fogok a mi theologiai álláspontunk és vallásos hitünk sajátságairól.

A legszebb előjog és a legnagyobb tisztesség, mely az embernek osztályrészül jutott, az a képesség, hogy saját egyéni erőinek kifejtése által nyerheti meg azt, a mire szüksége van. Az, a mit saját törekvése nélkül mástól kap, sohasem oly becses előtte, mint a mit önmaga szerez. Csak azon tulajdonokat

nevezhetjük valóban magunkéinak, a melyek természeti tehetségeink gyakorlása által származtak. A tudomány, melyhez gondos tanulmány és türelmes vizsgálódás által jutottunk, becsesebb, mint az, melyet csupán értesítés és tanítás útján tanítónktól nyertünk. Az egyetlen hitvallás, mely e nevet méltán megérdemli, az, a mely értelmünk működése s eszünknek fejtegetései és következtetései által áll elő. Csak azon kötelességeknek érezzük valóban parancsoló voltát, a melyeket saját egyéni lelkiismeretünk szózatának engedelmeskedve teljesítünk. — Így van ez a vallásban is; ha akarjuk, hogy oly hitünk legyen, mely a szív mélyén gyökerezik; oly szellemi látásunk, mely az örök valódiságokba bepillant; oly szeretetünk, melyet semmi sem győzhet le, és oly gyakorlati tevékenységünk, mely a kísértések fölött uralkodva az egész életet szabályozni tudja: — mindezek az értelemnek, az érzelmeknek, a lelkiismeretnek és a szellemi ösztönöknek vallásos irányban való gyakorlása által kell hogy elő álljanak. Ennek fölfogása, és az a meggyőződés, hogy erőinket a vallás dolgaiban félelem és habozás nélkül használhatjuk, sőt, hogy ezeknek használása és alkalmazása nemcsak jogunk hanem kötelességünk is: *ez az alapja ama szabadságnak*, melylyel oly gyakran büszkélkedünk. Anélkül, hogy külső tekintély előtt meghajolnunk, előre megállított tételekhez ragaszkodunk, vagy a lehető eredménytől félnünk kellene, bátran használhatjuk az értelmet az igazság keresésében, bátran bizhatunk a lelkiismeretben a kötelességekre nézve, s őszintén tárva állhat szívünk az áhitat számára. Ép azért vagyunk szabadok, mert megvagyunk győződve, hogy saját természetünkön s Istentől adott erőinken bizalmasan s reményteljesen csünghetünk; s ép azért juthatunk el, erőinket használva, az ohajtott eredményhez, mert hiven megőrizzük e szabadságunkat.

Köztünk, unitáriusok között, nincs átok, nincs tilalom az emberi természetben; annak minden *ága* szabadon fejlődhetik, s összes tehetségeinek összhangzatos együttes növése: a legfőbb jó, az igaz idvesség, melyre képesek vagyunk. Különösen az erkölcsi természet művelése és fejlesztése, működésének helyes megfigyelése s tanításainak folytonos meghallgatása vezet az Isten felőli legmagasabb felfogáshoz, legerősebb hitvalláshoz s az ő akaratával egyező legnemesebb cselekvé-

nyekhez. Az ember erkölcsi természetének, mint a vallás alapjának, ilyen megfigyelése s szoros tekintetbe vétele adott nyomatékot mindazon unitárius írók és prédikátorok beszédeinek, kiknek legnagyobb befolyások volt Európában és Amerikában. Eszerint a mi szabadságunk nem pusztá tagadás, nem csupán a korlátozás eltávolítása, a kötelek elvetése, s az emberi tekintély előtti meghajlásnak visszautasítása; hanem több és sokkal fontosabb ennél, t. i. tényleges, határozott, mely erősen állítja, hogy saját tehetségeink megbízhatók, s el van határozva, hogy ezeket gyakorolja, fejleszti, s vezetésükhöz és tanításukhoz hiven ragaszkodik.

Es már épen ez az, a mire szükségünk van avégre, hogy a vallásnak lényeges és állandó befolyása legyen az emberek kedélyeire a jelen napokban. A gyors és általános értelmi haladás közben mindazok a dolgok, melyek egykor csalhatatlan tekintélylyel bírtak s egyetemlegesen szentesítve voltak: egymás után mind inkább-inkább veszítik hatalmukat. Egykor az *egyház* volt az egyetlen tekintély; most mindazoknak, kik látják, hogy az egyház, családhozható emberek egyesülete lévén, maga is családhozható: az igazságnak és kötelességnek valamely más tekintélyét és bizonyosságát keresik, a melyre biztosan hivatkozhatnak. Sok protestáns előtt a *biblia* a végleges tekintély; de ha a biblia nem egyéb mint családhozható emberek által írott könyvek gyűjteménye: megtudni gondolataikat és tanításaikat, bármennyire fontos és becses legyen is előttünk, egymagában még nem elegendő arra, hogy kétségen felül bebizonyítsa, mi az igaz vagy mi a jó. Mások ismét a nagy vallás-alapítók és javítók vezetésében szoktak megnyugovást keresni; de mialatt tisztelettel és hálával ismerjük el e vezetők nemes munkáját; mialatt örvendünk, hogy életüknek és szellemüknek befolyását érezzük, s gondolataikból és példájukból erőt és támogatást nyerünk: mindazáltal az a tény, hogy közülök egyik vagy másik egy tant elfogadott és hitt, még nem szükségképen teszi örök érvényűvé e tan igazságát; s hogy egyik vagy másik egy bizonyos irányt helyesnek tartott, még nem teszi egyetemleges kötelességgé ez iránynak vakon követését. Innen van az, hogy a kik ily helyzetben vannak, azoknak vallásos meggyőződése alapján megrendül. A tudomány kitarja előttük kijelentéseit, bátorítja, hogy szaba-

don vizsgálják azokat, hogy örömmel fogadják új fölfedezéseit s üdvözöjék haladását. A bölcsészet az észre hivatkozva, állításairól oly bizonyítékokat nyújt, melyeket az értelem megpróbálva elfogadhat s melyeken a kedély megnyughatik. De ha aztán a vallás egészen különböző beszéddel s egészen más irányu rendszerrel jön elé; ha engedelmességet követel a csalhatatlan tekintély alapján; ha vizsgálódás helyett meghódolást, erő-kifejtés helyett önkéntes megadást parancsol, s ha ész által nem kutatható rejtelmekről, titkokról beszél: akkor az emberek elfordulnak tőle, s sokan, úgy találva, hogy a vallás alapja, mely egykor az emberiséget kielégítette, most teljesen elégtelen: rohamosan jutnak a következtetésre, hogy *számukra* a vallás szükségtelen és lehetetlen. „Valamit tudhatunk — így szólnak — az anyagi tudományból, de a szellemi dolgok felől nincs semmi biztos alapunk, ez irányban minden vizsgálódás idővesztegetés, minden érzés érzéki csalódás.“

Itt van tehát helye a vallás alapjáról alkotott nézeteink alkalmazásának. Az ily egyénekhez így szólunk: megvan saját természetetek, öntudatotok, eszetek, szivetek, lelkiismeretek, megvannak tehetségeitek, ösztöneitek — használjátok, fejlesztétek azokat, bizzatok azokban, s próbáljátok meg, valjon ezeknek gondos és folytonos művelése által nem fog-e vallás előállani. Ajánlunk nekik oly felfogást a vallásról, melyet minden ember elfogadhat, s ha buzgón és előítélet nélkül megőrzi, biztos lehet, hogy semmi értelmi tévedés nem hozhat rá erkölcsileg kárhóztató ítéletet, s hogy bátran megbizhatik saját természetében, mert jól használva és fejlesztve, fölfogja találni abban a kötelesség és áhítat magvait, a vallás és hit forrásait, s a lelki igazságok iránti érzést és meggyőződést.

A vallás alapjáról alkotott e nézet együtt haladhat a tudomány és bölcsészet leggyorsabb haladásával. Midőn a theológiát ugyanazon módszer szerint s az észrevétel és gondolkozás ugyanazon emberi erői segélyével tanulmányozzuk, mint a többi tudományokat; midőn a vallásos bölcsészet az értelmi és erkölcsi bölcsészettel párhuzamosan halad; midőn a theologia és a vallás különválasztva tárgyaltatnak — az egyik (a theologia) a többi tudományok bizonyítási rendszere szerint, a másik, mely amazzal bensőleg összefügg, sokkal tovább menve s a szellemi tapasztalatokat segítségül hozva: — mindennek

eredménye lesz az, hogy a vallás többé nem fél sem az anyagi tudományok tanításaitól, sem a bölcsészet legmerészebb vizsgálódásaitól, hanem örömet talál bennük, mint az emberiség általános haladásának segítő eszközeiben. — Tudva, hogy azok is, kik, a tudományos tárgyak felől, ellenkező véleményen vannak, mindannyian egyformán igaz és becsületes emberek, jó barátok és polgárok; tudva, hogy a bölcsészeti rendszer, melyet valaki elfogad, nem határozza meg azt, hogy mennyi rokonszenvet mutat családjában, s mily áldozatokra képes embertársai segítésében: — gyakorlatilag felismerhetjük azt az igazságot, hogy az emberek, bármit tartsanak is a theológiáról, sziveikben istenszeretetet által áthatva lehetnek; és hogy a vallás, mint az érzés dolga, az érzelmek állapota, a theologia bármely változatával összefér. Mi a saját theologiai hitvallásunkat helyesebbnek tartjuk, mert az *nekünk* igaz és gyakorlatilag hasznos; de ha a *mi* evangeliumunkat erősen tartjuk, szeretjük és prédikáljuk is: ezért még nem követelhetjük azt, mintha mélyebb érzésünk, igazabb hitünk és forróbb szeretetünk lenne, mint sokaknak azok közül, kiknek hitvallása a mienktől nagyban különbözik.

Elfogadva az egyedül helyes nézetet, hogy a vallás az emberi természetén alapszik, le kell mondanunk minden oly gondolatról s véleményről, mintha Isten az ő cselekedeteiben részrehajló lenne s az emberiség ez vagy amaz osztályának különös szabadalmakat, előjogokat engedne. Az ily vélemények csaknem minden theológiában megtalálhatók. A vallásokat felosztják „természetes“ és „kijelentett“ vallásokra, mintha az isteni szellem különösen segítette volna az embereket az egyikben, de semmi gondja nem lett volna a másokra. Az emberek bizonyos osztályát „Isten népének“ nevezik, mintha csak egy régi nemzet lett volna Isten által „kiválasztva.“ Az egyik könyv és történelem „szent,“ mintha a többiek szükségképen mind világiasak s istentelenek lennének. Sokan még tovább menve, ellentétbe állítják a „választottakat“ és az „elvetetteket“, az „idvezülteket“ és az elkárhozottakat; s a kereszténység legnagyobb része éles megkülönböztetést tesz a mult idők ihletése és a jelen ihletése között. Ámde Istenben nincsen változás, avagy a változásnak még csak árnyéka is. Ő minden gyermekeit ugyanazon szeretettel szereti, ugyanazon gyöngédséggel

gondozza; ő igaz atyja mindenkinek. A vallás nem csupán a régi idők hagyatéka, nem elgyengült visszhang alászállva hozánk a korszakok hosszú folyamán, hanem egy igaz tulajdon és valódiság ma is. A vallás nincs valamely hitforma vallóihoz, valamely próféta követőihez, s a szertartások bizonyos számának végrehajtóihoz kötve. Annak ereje és hatalma nincs külön engedélyezve, hogy egyik formáját igaznak, másikat hamisnak tarthassuk. Befolyása nem csupán egy emberosztály boldogítását eszközli. Szabadalma nem egyetlen egyház egyed-árusága. A vallás egyetemes és folytonos. A tények, melyeken épül, nem csupán egy korszakéi, hanem közösek az egész emberiséggel. A kötelességek, melyeket parancsol, nem csupán a buzgólkodók, áhitatosak és rajongók kötelességei, hanem minden népé, minden fajé. Alapja nem valamely részleges kijelentés, hanem az emberi természet és az Isten szellemének folytonos működése.

Sok ember kedélyében és szívében a vallás elfogadását akadályozza az a felfogás, melylyel általában találkoznak, mintha t. i. a vallás valamely kivételes dolog s csak kevesek számára való lenne, kik Isten kegye által a nagy tömegből erre kiválasztattak. Ez akadály, e nehézség azonban inkább fog azonnal, mihelyt megértik, hogy a vallásnak mindenik formája tartalmaz némi igazságot, habár egyik sem foglalja magában az összes igazságokat, és hogy a vallás-formák iránti általános tisztelettel teljesen megegyezik az ha az egyiket, mint a mely lelkünkre nézve több igazságot, erőt és szépséget tartalmaz, többre becsüljük a többieknél. — Nem hihetik, hogy egy bizonyos történelem kivételt alkothat a többi történelmek között, s hogy egyik nemzet istenileg tanított s csodaszerűen vezetett, mialatt a többiek elhanyagoltatva, sötétségben maradtak; de ha megmutatjuk, hogy Isten soha és sehol sem hagyta magát tanubizonyság nélkül; hogy az ő gondviselése vezeti az emberiség történelmét lépésről lépésre; hogy az ihletés ugyanaz ma és lesz a jövőben, mint volt a múltban; hogy a vallás tényei oly szélesek és messzeterjedők, mint maga az emberiség; hogy Isten bánásmódja az emberekkel ugyanaz volt minden időkből és minden országban s az emberiség egy nagy család az Isten egyetemes atyasaága alatt: — ekkor a vallást oly alapra helyezzük, mely egyetemes és ál-

landó lévén, önként ajánlja magát az emberi szívnek s meg-
egyezik a józan értelem követelményeivel.

De azt mondhatja valaki, hogy mindaz, a mit felhozék, inkább csak érinti a tárgyat, anélkül hogy mélyére hatolna; s hogy csak a vallásos igazság és érzés keresésének módszerére utal, nem pedig magára az elért igazságra. — Nincsenek tehát nekünk határozott theologiai tanaink, melyeket, mint az általunk hirdetett evangelium lényegét, a világ előtt felmutathatnánk? Felelem, hogy igenis vannak s hogy egészen természetesen folynak elő amaz alapfelfogásból, a melyről szólottam. Mi tiszteljük és imádjuk Istent, mint teremtőnket, ihletőnket és atyánkat. Mindezen viszonyokban úgy tekintjük őt, mint a ki tényleges működésben van a jelenben ép úgy, mint volt a múltban. Midőn a biblia első verse hirdeti: „Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet“ — csak egy részét mondja az igazságnak, melyet ki kell egészítenünk e hozzáadással: „Isten minden pillanatban teremt.“ Az ő munkája nem volt megtéve egyszerre s aztán annyiban hagyva. A világegyetem nem egy puszta gépezet, kezdetben megindítva, mozgásba hozva s aztán mentére bocsátva. Minden növekedés teremtés. Isten soha sincs távol az anyagi világtól, hanem most is él és működik abban; a természetnek minden mozzanata, változása és tényészete az ő jelenlétét s alkotó erejét bizonyítja. — Ép így a mi az ihletést illeti, ez nem azt jelenti, hogy Isten egykor szólott az emberekhez s azóta hallgat; hogy egykor kijelentette akaratát a prófétáknak, de mostmár szava nem hallható. Ő nem személyválogató; minden ember, a ki igazán keresi, mindenütt és mindenkor érezheti az isteni befolyást, a mely nem adatik ugyan mindenkinek egyenlő mértékben, de nem is tagadtatik meg teljesen senkitől. — Az Isten Atyasága, továbbá, egy puszta névnel többet jelent; kettős tanúságot hord magában, t. i. hogy az ő szeretete általános, és hogy minden ember az ő gyermeke, s így mindannyian részesek az isteni természetben. Ő nemcsak a választottaknak atyja, hanem az egész emberi nemnek; gyermekeit egyenlően gondozza, napfényt és esőt küldve jónak és gonosznak földére egyaránt.

Ugyanezen elvek szerint, midőn a Jézus Krisztust elismerjük és tiszteljük: úgy tekintjük őt, mint a ki kiváló mér-

tékben feltüntette azt, a mi minden emberrel közös, t. i. az isteni természet jelenlétét az emberi természetben; és a midőn őt tanulmányozzuk, mint példányképünket, kiben az ember vallásos természete legmagasabb pontra jutott, bizonyítva az isteni szikra létezését bennünk: látjuk azt is, hogy ő mégis csak egy egyetemes ténynek magasabb nyilvánulása. Isten jelenléte emberi alakban most és mindig látható a földön, azon arányban amint az ember a benne levő istenit ápolja és műveli. A bizonyíték arra, hogy Isten minket gondoz, szeret s megmenteni akar, nem csak egyszer fordul elő a világ történelmében, hanem ott van s felfedezhető az minden órán, minden napon s a gondviselésnek minden nyilvánulásában, legyen bár az öröm vagy fájdalom.

És így átmehetnék ha időm lenne, a theologia minden tanain; megmutathatnám, hogy a két alapelv (t. i. a saját természetünkben s annak erőiben megbizás, a vallásnak mint egyetemesnek és folytonosnak felfogása), helyesen alkalmazva, mikép idéz elő tanban és gyakorlatban különböző, de lényegileg egyező eredményeket közöttünk; mikép tanít a bűn természetéről; mikép rontja le a papi uralmat azáltal, hogy mindenkinek természetes és közvetlen Istenhez járulást enged; s saját természetünk s annak tehetségei iránt bizalmat és tiszteletet ébresztve, mikép képesít minket, hogy előre tekintsünk egy mennyország felé, hol egykor mint Isten családja egybegyűlhetünk s ha nem is leszünk hozzá mindannyian egyenlően közel, de az ő világosságától egyetlen gyermeke sem lesz örökre elzárva.

Ez tehát a mi *evangeliumunk*, melyet prédikálunk; teljesen kielégíti az emberek szükségéit, követelményeit, mert szabad működésben hagyja az emberi természetet; mert nem részleges és kivételes, hanem egyetemes tényeken alapszik; mert felismeri Istennek folytonos jelenlétét, tevékenységét és egyetemes atyaságát; mert az embert Isten gyermekének tekint, ki az atyával lelkileg közlekedhetik; mert összhangban van a tudomány tanításaival, a bölcsészet útmutatásaival; mert mindenkit ösztönöz, hogy önmaga gondolkozzék, kötelességeit végezze, imáit elmondja s saját üdvösségét munkálja; mert föl ismeri a jelen világ fontosságát s az isteni teendők hű teljesítésének szükségességét, mutatva ugyanekkor egy szellemibb

jövő életre s táplálva a halhatatlanság reményét lelkünkben. Egy oly evangelium ez, mely megszabadíthatja a bűn rabszolgáit, megfelelhet a kételkedők kérdéseinek, megszüntetheti a felekezeti ellenszenvet, haladhat és bővílhet a tudomány haladásával, kielégítheti a szív ohajait, vigasztalhatja a szenvedő lélek bánatait, s erősítheti törekvéseinket az élet kötelességeinek igaz teljesítésében.

Ez a mi helyzetünk a vallásban, s a nagy kérdés az, hogy mennyiben vagyunk hűvek e helyzethez s teljesítjük annak kötelességeit? — A szabadság dicső dolog; az igazság nemes és szép tulajdon, de mindkettőhöz elkerülhetlenül szükséges az őszinte, komoly munka. Nincs valódi és állandó szabadság a hanyagság és tétlenség számára, s az igazság birtoka nem növekedik az önző lélekben. Ha szabadságunkat megőrizni s tudományunkban tovább haladni akarunk: egész erőnkkel kell törekednünk, hogy minél több szabadságot nyerjünk, minél több igazságot elsajátítanunk s tovább terjesztünk. Egyesítenünk kell egész erélyünket, buzgóságunkat s áldozatkészségünket egy nagy, általános és komoly munkában, erősen meggyőződve lévén, hogy Isten nekünk, oly evangéliumot, a lelki boldogság terjesztésének oly eszközét adta, melyet prédikálni s az emberiségre szétárasztani szent kötelességünk; mert szükség kényszerít minket s jaj nekünk, ha ez evangéliumot nem prédikáljuk.

Feladatunk nem csekély, s nem is csak egy nap vagy egy nemzedék munkája. E munkában fáradoztak az igaz vallás szolgái a múltban s kell hogy fáradozzanak a jövőben — megmenteni az emberi lelkeket, megszabadítani a vallás iránti közönytől és határozatlanságtól, kételkedéstől és félelemtől, s gyakran a csüggedéstől és kétségbeeséstől. Egy nagy feladat ez — megalapítani mind jobban-jobban az Isten országát a földön, élővé téve az isten-szeretetet az emberek szívében. Ez volt minden idők profétáinak, martyrainak munkája; ez volt a Krisztus munkája is, melyet ha hűven teljesítünk, igaz követői leszünk.

Isten segítse s áldása legyen e munkánkon!